

Orvos-polihisztor a múlt századból: PÓLYA JÓZSEF (1802-1873)

125 esztendeje – 1873. június 10-én – hunyt el Budapesten Pólya József, a hazai orvostudomány sokoldalú, a reformkor orvos társadalmának jeles egyénisége. Bugát Pál barátjaként ahhoz a radikális és orvoscsoporthoz tartozott, aki elvi és nemzeti okokból szemben állt Balassa János körével, ami nem jelentette, hogy konzervatív felfogást képviselt volna a medicina területén.

Pólya József 1802. január 1-én született a Bars megyei Nagyszecsen. Szülei jómódú gazdálkodók voltak és hét testvére közül a legfiatalabbként apja papi pályára szánta. A gyenge fizikumú gyerek a falusi iskolában tehetségével hamar felhívta magára a figyelmet, ahol már felkészült a gimnázium első osztályának tananyagából is. Középiskoláit a losonci főgimnáziumban végezte, majd „német szóra” a selmecbányai evangélikus liceumban folytatta tanulmányait. Itt fordult érdeklődése a természettudományok felé, bár ekkor erősen foglalkoztatta a zene és a rajzművészet is. Már 1821-ben be akart iratkozni a pesti orvosi karra, de apjával való vitája miatt egyelőre a losonci főgimnázium kollégiumában vállalt nevelői állást. Emellett nevelőséget vállalt egy gazdag családnál azzal a feltétellel, hogy egy esztendő múlva tanítványával Pestre jön. Sajnos ebből nem lett semmi, egyedül érkezett Pestre, ahol – apja megvonta tőle anyagi támogatását – egy magániskolában tanított magyar nyelvet, szépírást és zenét, miközben befejezte az egyetem bölcsészeti tanfolyamának harmadik évét. Csak ezután, 1824-ben iratkozott be az orvosi karra.

Nehéz hat év állt előtte, hiszen magáról kellett gondoskodni: magániskolai tanársága mellett könyvillusztrálást, kéziratmásolást, zeneoktatást vállalt, miközben orvosi tanulmányait mindvégig kiváló eredménnyel végezte. Kedvelt tanítványa lett Stáhly Ignácnak, akinek könyvét is illusztrálta. Az ember bélférgeiről írott, magyar nyelvű disszertációja nyomán avatták orvosdoktorrá 1829-ben és csak végzése után békült ki szüleivel.

Kezdetben a belorvoslás és a sebészet érdekelte, 1830-ban magyarra fordította Baeumont francia nyelvű sebészet kézikönyvét. Az ekkor indult Orvosi Tár című folyóiratnak könyvreferálója, majd rendszeres szerzője lett, az első évfolyamokban megjelent közleményeket ő illusztrálta. Az 1831. év valóban fordulatot jelentett életében: a nagy kolerajárvány idején felállított 370 ágyas járványkórház vezetését rá bízták. Az itt szerzett tapasztalatait – Grünhut Jakabbal együtt – latin és német nyelven összegezte, megjelentetett könyvük valóban szakmai sikert jelentett. Az a vélemény alakult ki benne, hogy a kolera járvány – ragály – betegség, kórleírása teljesen azonos az angol szakirodalomban közölt betegséggel. Állásfoglalása szakmai vitát gerjesztett, elsősorban Eckstein Frigyessel állt nagy szakmai harcban és az Orvosi Tár hasábjain valószínű háború robbant ki a ragály- és a ragályellenesek között. Egyszerre híres orvos lett: Pest város tb. Főorvosává választotta, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába hívta (1858-ban lett rendes tag), a Rókus Kórház másodorvosának alkalmazta. A járóbetegrendelés irányítója lett, miközben járványbetegségekkel, bőr- és elmebajokkal foglalkozott.

1832-ben a Helytartótanács Károlyvárosba és Fiuméba küldte, hogy ott szervezzen járványkórházakat és a helybeli orvosokat készítse fel a kolera elleni védekezésre. Valóban keresett és híres orvos lett, előkelő és gazdag családok hívták meg orvosuknak. Szakmai vonatkozásban ekkor már az elmebetegségek foglalkoztatták, beadványában a rendkívül

elhanyagolt hazai elmebeteg-gondozásra hívta fel a figyelmet. A „Szellemkórokról” írott tanulmánya, amit az Orvosi Társaság jelentetett meg 1839-ben, a korabeli szakirodalom kiemelkedő írása lett. 1841-ben – miután megvált Rókus Kórházban vállalt állásától – az akkori Városliget mellett (a mai Nyíró Gyula Kórház területén) „örj-intézetet” alapított és a mindössze 20 férőhelyes elmebetegek-nemcsak gyógyintézet, hanem az orvosi kar „gyakorlásának” helye is lett. Bugát Pál örömmel köszöntötte Pólya vállalkozását, kérve a város segítségét is. Sajnos három év múlva – Pólya anyagi háttere teljesen kimerült – megszűnt. Igaz, negyven év múlva ezen a helyen alapították meg az Angyalföldi Állami Tébolydát, a főváros második elmebetegek-kórházát, amely jogelődjének tekintette az egykori magánkórházat.

Valóban ezekben az években állt orvosi pályafutásának csúcspontján, bár 1841-ben eredménytelenül pályázta meg a pesti orvosi kar belgyógyászati tanszékét. Soha nem lehetett egyetemi előadó, pedig tehetsége erre alkalmassá tette volna. Nem a pályázati kudarc miatt került ellentétbe az orvosi kar tanári karával: a vita okát az ún. képviselői jog adta, amely szerint az orvosi kart szakmai kérdésekben a professzori kar képviselte, míg az Bugát Pál és Pólya József szerint ezt ki kellene egészíteni a „külörvosokkal”. 1834-ig az orvosi karnak tagja lehetett minden itt végzett vagy magyar földön működő orvos, joguk volt a dékánválasztáson megjelenni, szavazni, sőt köreikből is jelölhettek a tisztségre. Ezt 1834-ben megszüntették, ami nemcsak évekre elnyúló vitát eredményezett, de elősegítette 1837-ben a Bp.-i Kir. Orvosegyesület megalakulását (mint a karon kívüli orvosok tudományos egyesületét), amitől 1844-ig az orvosi kar mereven elkülönítette magát. A „zárt vagy nyitott testület” vitájában kölcsönös vádak hevítették a hangulatot: többen egyszerre sokféle funkciót viselnek, a kiírt pályázatokon nem a tudományos felkészültség, hanem az összeköttetés számít, hazaiakkal szemben külföldiek nyernek el állásokat, a pályázatok elbírálásánál nem kéri ki a kar véleményét, stb. Az 1840-es évek közepén a vita oda vezetett, hogy Balassa János, Sauer Ignác, Stáhl Ignác, valamint a másik oldalon Bugát Pál, Pólya József és mások között szinte ellenségessé vált a viszony, kölcsönös vádak és visszautasításoktól volt hangos az Orvosi Társaság, amelynek végül hozzájárult – többek között – az Orvosi Társaság megszűnéséhez.

Az 1840-es években kibontakozott Pólya József természettudományos sokoldalúsága: elmélyülten foglalkozik az állattannal, fordításában jelenik meg magyar nyelven Jardin és Freitschle állattana, amelynek illusztrációit Pólya József készítette, majd Toldy Ferencsel egyetemben elősegítették Cuvier állattanának (Vajda Péter fordításában, 1841). Megjelentetését, de ehhez Pólya anyagilag is hozzájárult. Az ember nemi tekintetben című munkájának csak első kötete jelent meg 1847-ben, további köteteket már nem írta meg. Viszont fordításai, magyar nyelven történt publikációi elkötelezték a magyar orvosi nyelv megteremtésének „mozgalmához”, s ebben is osztozott Bugát Pál erőfeszítéseiben. Bugát több alkalommal hivatkozott Pólyára, akinek több alkotott szava – pl. átható, béna, csonkolt, emlő, függelék, stb. – ma is használatos.

Az 1848. március 15-i forradalom nem érte váratlanul, közel az ötvenedik évéhez igaz lelkesedéssel állt a magyar szabadság ügye mellé, tagja lett azon tanügyi és közegészségügyi bizottságoknak, amelyek feladata lett az orvosképzés átszervezése, a hazai közegészségügyi állapotok javítása, a közegészségügyi törvény előkészítése. Belépett a nemzetőrségbe és a „pesti őrhad” főorvosa lett. A toborzás orvosi kérdéseivel foglalkozott az Orvosi Társaság 1848. májusi számában, amely etikai, magatartási normákat is felállított. Katonai szolgálatra szívbetegsége miatt nem vállalkozhatott, de élénk figyelemmel kísérte az önálló polgári és egészségügyi igazgatás, a katonai orvosi szervezet kialakulását. Látva az átalakulással kapcsolatos hibákat és sokszor – a polgári és a katonai egészségügyi igazgatás egymást keresztező intézkedéseit – zavaros állapotokat, 1848. november elején huszadmagával javaslatot nyújtott át Kossuth Lajosnak, a Honvédelmi Bizottság elnökének, amelyben nemcsak a hibákra mutattak rá, hanem a két elkülönített rendszer gyakorlati kérdéseire is kitértek. A polgári egészségügy élére Bugát Pált javasolta, a katonai szolgálat irányítására Flór Ferencet látták volna a legalkalmasabbnak. (Itt jegyezzük meg, hogy Sauer Ignáccal és Stáhl Ignáccal a nevezetes egyetemi kérdésben ellentétbe kerültek, de nem ez motiválta más személyek előtérbe helyezésében.) Igaz, a memorandum megszületésének idején már lépések történtek a polgári és a katonai egészségügy elkülönítésére, de Pólya javaslata Kossuth Lajost gyors döntésre ösztönözte. Igaz, nem fogadta el a személyi kérdésekben tett javaslatot, de számos gyakorlati és elvi kérdésben méltányolta indítványukat.

Flór Ferencsel kapcsolatban tett javaslatra csak 1849 január végén került sor, amikor a súlyos beteg Stáhly helyét kellett elfoglalni. Pólya maga is követte a kormányt Debrecenbe, ott volt a szemere kormány azon tárgyalásain, amikor a Belügyminisztérium keretein belül – mint igazgatási kérdést – megszervezték a polgári egészségügy központi formáit. A polgári egészségügyi osztály élére – mint országos főorvos és minisztériumi osztályfőnök – Bugát Pál került, Pólya, mint miniszteri tanácsos Bugát egyik helyettese lett. Az osztály valójában 1849 június első napjaiban „állt fel”, erejükből és a rendelkezésükre álló rövid időből csak kezdeményezésekre futott, tényleges és rendezetalkotó tevékenységet nem tudtak kifejteni.

Pólya József az orosz támadás után és Pest feladását követő visszavonulás idején egészen Aradig követte a kormányt, onnan titkos utakon visszatért Pestre, illetve a magyar fővárostól nem messze fekvő rákosi birtokán élt. Hivatalosan vizsgálatot indítottak ellene, de nem állt sem állami, sem hatósági munkaviszonyban, így állásvesztésre nem lehetett ítélni, a szabadságharcban való részvétele, illetve itt betöltött szerepéért nem ítélték börtönbüntetésre. Visszahúzódva élt, orvosi gyakorlatát erősen korlátozta, egyre inkább jelentős birtokával törődött. Sorra jelennek meg a mezőgazdasággal, a szőlészettel, a gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos írásai, jelentős szerepe volt a növényvédelem megszervezésében, a gyümölcsnemesítés meghonosítása területén. A magyar gazdasági egyesület méltán választotta rendes tagjai közé, hiszen nemcsak a gyakorlati mezőgazdaságot, hanem kísérleti agrármunkát is művelte. Szakirodalmi munkássága nemcsak a tudományos agrárfolyóiratokra terjedt ki, hanem a Pesti Naplóban, a Honban, a Magyar Sajtóban, a Gazdasági Lapokban, a falusi Gazdában és a Kerti Gazdaságban láttak napvilágot, elsősorban ismeretterjesztő jellegű írásai arattak a gazdálkodók körében nagy sikert. E munkáit is az jellemezte, hogy nyomon követte a külföldi szakirodalmat, ebből nyert olyan ötleteket, amit a gyakorlatban is megvalósított. Írásai főleg ezek tapasztalatait rögzíti, von le másoknak is hasznos következtetéseket.

Ez nem jelentette az orvostudománnyal való szakítását, hiszen az 1850-es években Pest város közegészségügyi bizottságának tagjaként, a vármegye tb. Főorvosaként jelentős tervezeteket készített a közegészségügyi állapotok javítására, az orvosi ellátás kiszélesítésére, de elméleti szinten elsősorban az élettan, főleg annak kísérleti vonatkozásai foglalkoztatták. Ugyan nem jöhetett számításba az orvosi karon előadóként, de oktatott a református teológián, a jövődó lelkészeket készítette fel a medicina pastoralis ismereteire. Élettani előadásokat tartott a Bp.-i Kir. Orvosegyesületben, a MTA természettudományi szakosztályában, sőt éppen ezért 1858-ban az MTA rendes tagjai közé választotta. Sajnos élettani kézíratai nyomtatásban nem jelentek meg, egyes részletei az MTA Értesítőjében láttak napvilágot.

Balassa János és körével – ismerve az 1840-es évek közepétől való ellentétet – nem igen tartott kapcsolatot, így az Orvosi Hetilap nem lehetett fóruma, viszont az 1861-ben indult Gyógyászat c. folyóirattal igen jó kapcsolatot teremtett. Ettől függetlenül a pesti orvosi iskola tevékenységének alapkérdéseivel – a közegészségügyi állapotok rendezésében, az orvosképzés átszervezésébe az egészségügyi igazgatás formáinak kialakításában, stb. – egyet értett, sőt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók egri vándorgyűlésén ő tett javaslatot az Országos Közegészségügyi Tanács, az Országos Igazságügyi Tanács, stb. megteremtésére, bár a pesti orvosi iskolával való kapcsolata a kiegyezés után sem rendeződött, sőt 1868-ban látványos összecsapás is történt az orvosi kar külső orvosi testületének esetleges visszaállításának kérdésében. Pólya volt a külső kar újjászervezésének vezére, de az egyetem nyilvános ülésén leszavazták indítványát. Ettől függetlenül nem volt sértett ember, tudomásul vette „vereségét”, de nem közeledett a másik táborhoz, inkább a természettudomány más területein tette hasznossá magát. Tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsának, annak a legfelsőbb orvosi bizottságnak, amelynek munkája nyomán formálódott át a hazai közegészségügy.

1873. június 10-én hunyt el Budapesten, függetlenül az ellentétektől, a Gyógyászat mellett az Orvosi Hetilap is megemlékezett – méltatva érdemeit – róla. Valóban ritka tehetség és sokoldalúság jellemezte, valamint a töretlen magatartás, ami elválasztotta sok kortársától, de méltó ellenfélként mélységesen tisztelte a másik érdemeit.

Dr. Kapronczay Károly